

Boekbesprekingen

Perrot Philippe

WERKEN AAN DE SCHIJN. VERANDERINGEN VAN HET VROUWELIJK LICHAAM IN DE ACHTTIENDE EN NEGENTIENDE EEUW.

Nijmegen, SUN, 1987

In *Werken aan de schijn* beschrijft Perrot de veranderingen van de vrouwelijke vormen en hun bekleding, en de getuigenis die ze afleggen over het tijdperk en de samenleving waarin ze tot stand komen. Door de onophoudelijke inwerking van de cultuur op de natuur, van het ideale lichaam op het werkelijke lichaam, groeit het lichaam uit tot een symbolisch instrument. Daarbij worden heel wat hulpmiddelen gebruikt: hygiëne, kleding, voeding, cosmetica, parfum, beheersing van lichaams- en hoofdhaar, kunstmiddelen, prothesen, het aanleren van gebaren en houdingen, lichamelijke oefening.

De wijze waarop lichaam toe- en opgetakeld wordt leert niet alleen iets over de verschillende tijdperken en hun onderlinge verhouding (evolutie), maar ook over scheidslijnen tussen sociale klassen en klassegebonden evolutionaire processen. De geschiedenis van de lichaamscultuur hangt daarenboven nauw samen met een geschiedenis van de zintuigen en de waarneming, van drift en afkeer, van fantasmen en schaamtegevoelens en met de geschiedenis van de levensomstandigheden, van allerhande rituelen, gewoonten, voorschriften en normen.

"Deze geschiedenissen sluiten op elkaar aan, kruisen of overlappen elkaar en vertakken zich. Ze hebben verschillende ritmes; de korte golfbeweging van de mode gaat op in langere bewegingen, die op hun beurt samenkomen in grote conjuncturen. Deze geschiedenissen kennen tevens verschillende geografische en maatschappelijke ruimten; de verspreiding van gedrags- en consumptienor-

men voltrekt zich vanuit polen, via circuits en in vormen die telkens specifiek zijn voor het moment en het milieu". Waaruit moge blijken dat de auteur er zich terdege van bewust is dat hij te maken heeft "met een geschiedenis die zo onoverzichtelijk, zo veelzijdig is, zoveel vragen oproept, zoveel bronnen en benaderingswijzen kent, dat zij het bestek van één boek en de competentie van één auteur ver te boven gaat". Daarom legt hij zich een tijdgebonden en een sociaal-economische beperking op: hij zal het alleen hebben over Parijsiennes uit de hogere lagen van de maatschappij in de twee vorige eeuwen (die beperking is natuurlijk niet willekeurig of toevallig, door bronnenschaarste zou zulk onderzoek heel wat moeilijker uitvoerbaar zijn m.b.t. lagere sociale klassen, nog verder afgelegen tijdperken of landelijke regio's).

De auteur houdt zich niet volledig aan deze afspraak. Vrouwen komen zeker aan bod, maar het gaat daarbij toch in de eerste plaats om (in het aangegeven tijdperk en sociale klasse) de houding van mannen en van de (door mannen bestuurde) maatschappij tegenover vrouwen en hoe deze daarop inspelen, er zich naar schikken, er zich aan aanpassen. Waarmee een van de bepalende — maar door de auteur niet expliciet onderkende — mechanismen van de lichaamscultuur is aangegeven. Na enkele tientallen bladzijden lectuur wordt het de lezer ook duidelijk dat het onderwerp, ondanks de beperking, veel en veel te ruim is. Door de veelheid van invalshoeken en het manifest gebrek aan structuur springt de auteur voortdurend van de hak op de tak.

Men kan zich niet van de indruk ontdoen dat ook hij door de bomen het bos niet meer ziet. In tegenstelling tot wat achterop het boek wordt verkondigd is het geen helder en evenwichtig betoog. Het is een chaotisch boek, even encyclopedisch van opzet als anecdotisch van uitwerking.

Ondanks al deze tekortkomingen is dit, in een prachtige (zij het ietwat breedprakiger) taal geschreven, boek toch boeiend en uitzonderlijk rijk (waardoor het ontbreken van een register als een groot gemis wordt ervaren). Het bevat een schat aan informatie in de vorm van anecdotes, talrijke noten en literatuurverwijzingen (een uitzonderlijk goed gestoffeerde bibliografie). In een van 1711 daterend boek over de 'Regie van de welvoeglijkheid en de christelijke beschaving' heet het b.v. dat men zich beter zo weinig mogelijk wast, alleen voor de oren wordt een uitzondering gemaakt ... want men moet de lering van meneer pastoor accuraat horen.

Werken aan de schijn is veelmeer een beschrijvend dan een verklarend boek. De waarom-vragen waarmee de lezer zich bijna voortdurend geconfronteerd ziet bij de opvolging en evolutie van de wisselende morele, hygiënische en esthetische attitudes blijven onbeantwoord. De enkele verklaringen overstijgen zelden het niveau van hypothese en speculatie.

Wie zich de moeite getroost om de over verschillende hoofdstukken verspreide informatie te herstructureren, vindt enkele verklaringen in de teloorgang van het koningschap (in Frankrijk), de opkomst van de bourgeoisie en haar Revolutie. Ook de boeiende (maar eveneens over de verschillende hoofdstukken uitgesmeerde) beschouwingen over de groei van het 'ik' en het toenemend individualisme maken beter begrip mogelijk. Maar dit alles werd eerder onderzocht en beschreven, op een meer gestructureerde en overtuigender wijze (twee voor de hand liggende voorbeelden zijn *Het civilisatieproces* van Norbert Elias en *Fall of public man* van Richard Sennett).

Hoogst interessant (doch opnieuw slechts terloops aangeduid) zijn de beschouwingen over de veranderingen die de menselijke

waarneming ondergaat, onder meer ten gevolge van nieuwe technische hulpmiddelen als spiegels, glasramen, fototoestellen; veranderingen die natuurlijk een weerslag hebben op de manier van bekijken en bekeken worden, op de zelfwaarneming en op het zelfbeeld.

Geen geringe verdienste van het boek is dat het tijdsgebonden karakter van vele esthetische en morele waarden duidelijk tot uiting komt. Ook vermeent men, tussen de regels door, heel wat over de wederzijdse inwerking van beide soorten waarden, b.v. de grote rol van morele categorieën in de bepaling en kneding van het uiterlijk. Al die informatie laat toe onze eigen, hedendaagse lichaams-, kledings- en omgangsnormen enigszins te relativiseren. Bijvoorbeeld als men vermeent dat tot het begin van onze eeuw — in de 18de eeuw zelfs in de 'beste' aristocratische kringen — werd geloofd dat vuil een beschermende functie had. Het water in de paleizen van Fontainebleau en Versailles had slechts een symbolische functie: de pronkzucht van de koning dienen, zijn roem vergroten en hovelingen verblinden.

Opvallend thema in *Werken aan de schijn* (maar, hoeft het nog gezegd, opnieuw niet duidelijk aangegeven of uitgewerkt) is de sociaal-economische of klassegebonden functie van de lichaamscultuur. Blijkbaar heeft deze door de tijden heen gediend ter ontkenning van 'het alledaagse', 'het laag bij de grondse', 'het gewone', 'het gemeen' (de invloed van Thorstein Veblen en Pierre Bourdieu is hier duidelijk). In het uiterlijk wordt een status tot uitdrukking gebracht die niet tot (handen)arbeid dwingt. Niet langer dan enkele decennia geleden was men bang door de zon gebruint te worden, omdat men dan van 'vernederende' lichamelijke arbeid verdacht zou kunnen worden. Heden ten dage is de gebruinte teint het bewijs van ledigheid en (dus) van status. "Tegenover de bochels, de verschrompeling en de lompen die de vernederende kenmerken zijn van een behoeftig bestaan en lichamelijke arbeid, staan rijzige lichamen op hoge hakken, die recht worden gehouden door het korset en getooid zijn met fraaie kleren: de

edele plechtige, ingehouden, trotse houding moet ook op moreel vlak distantie creëren, uitdrukking geven aan de kwaliteit van de eigen morele waarden, "de ware zieleadel en de deugden van de rang die men bekleedt".

Sedert de opkomst van de bourgeoisie hebben begrippen als 'zuiverheid' en 'reinheid' zowel een hygiënische als morele inhoud. Al gauw raakte deze nieuwe klasse bevreesd voor 'besmetting' door de onhygiënische toestanden bij het armoedige en ongeciviliseerde deel van de bevolking, toestanden die voor haar even verontrustend zijn als opstand of zedelijk verval. Elementaire nethed moet bijdragen tot een mentale hervorming. De zich uitbreidende macht en invloed van het medische korps speelt hierin een grote rol. Het maatschappelijk lichaam wordt als geheel gemedicaliseerd. De immense preventieve projecten leveren materiële en politieke voordelen op. "Want wanneer men de armen desinfecteert, schenkt men hun niet alleen een sterke gezondheid, maakt men hen niet alleen geschikter voor arbeid en oorlogvoering, maar

tevens minder 'barbaars', legt men hun normen op die hen onderwerpen aan dwingende voorstellingen en gedragingen (hygiëne, soberheid, een sedentair leven, orde, gezinsleven, spaarzaamheid enzovoort), zonder dat ze ooit in staat zullen zijn werkelijk naar deze normen te leven, aangezien de economische kloof en de culturele gevolgen daarvan onveranderd in stand zullen worden gehouden" (p. 110).

Vanuit een bepaalde optiek kan men stellen dat dat mode ontstaat door ontkenning en distantiering van alledaagsheid, lichamelijke arbeid. Het haar kenmerkend tijdsgebonden golfkarakter vindt zijn oorsprong in een tegenovergestelde sociaal-economisch bepaalde tendens, nl. de afstandsreductie. Wat had moeten onderscheiden vindt daardoor snel navolging onder de leden van de klasse waartegen die uiterlijkheden in feite waren gericht. Hierdoor geraakt de distantieringsbehoefte nooit bevredigd, houden afstand en nabijheid elkaar in stand.

Gie van den Berghe

Randy Shilts

AND THE BAND PLAYED ON. Politics, People, and the Aids Epidemic.

New York, St Martin's Press, 1987, Penguin Books, 1988, 630 pp.

Het ziet er naar uit dat het verschijnsel aids nog een stempel zal drukken op de volgende decennia, niet alleen als ziekte-epidemie, maar evenzeer vanuit de gevolgen op politieke en (anti-)emancipatorische terreinen. De literatuur uit medische en biochemische hoek is reeds niet meer te overzien, en al worden de gedragswetenschappelijke en culturele aspecten soms wat stiefmoederlijk behandeld (vooral qua subsidiëring van onderzoek), ook hierover is reeds heel wat lektuur te vinden. Zo ontstaat in verband met deze aspecten ook de nood aan een 'geschiedenis': het omvangrijke en succesvolle boek van Shilts kan daar ten dele in voorzien. Als journalist kan de auteur zich sinds 1983 fulltime met dit thema be-

zighouden voor de San Francisco Chronicle. Het resultaat werd in deze kanjer van meer dan 600 bladzijden neergelegd. Het boek bestrijkt de jaren 1980 - 1985 - met een kort voorspel dat tot 1976 teruggaat (het grote verjaardagsfeest van de V.S. in New York; het eerste gekende slachtoffer dr. Grete Rask uit Denemarken in Kinsjasa). De titel verwijst naar het zinken van de Titanic terwijl de muziek verder bleef spelen.

Uiteraard biedt het werk een enorme indrukwekkende massa feitenmateriaal waaraan geen enkele onderzoeker nog kan voorbijgaan (de wijze waarop de gegevens gegroepeerd worden, is weliswaar niet altijd vrij van aprioristellingen en houdt dus zekere risi-

ko's in qua strikte objectiviteit). Aan de hand van het kronologisch overzicht — soms van dag tot dag — krijgt de lezer een beeld van de medische, sociale, politieke en soms ook individuele verwickelingen rondom de epidemie, en dit op allerlei niveaus: de eerste slachtoffers, de artsen die hun verbazing over nieuwe ziekten met vaak epidemisch karakter rapporteren, de reacties in wetenschappelijke en gezondheidsbureaucratische instellingen, de groei van en de noden in de hulpverleningssector, de verschuivingen in belangstelling (veel geringer toen aids nog "gay cancer" genoemd werd en dus als kwaal van homoseksuele mannen gezien werd dan toen later aids tot "algemeen probleem" uitgeroepen werd, waarmee bedoeld wordt dat het ook heteroseksuelen treft).

Men kan dit boek vanuit verschillende belangstellingshoeken lezen. Het is zeker wetenschapstheoretisch zeer belangrijk: hoe wordt een nieuwe 'ziekte' ontdekt, hoe komen allerlei observaties en feiten samen om stilaan een (nog steeds niet zeer duidelijke en overzichtbare) puzzel te vormen? Het risico bestaat echter dat precies wat het boek zo ongemeen boeiend maakt, dit aspect te zeer in de schaduw plaatst: men leest er (vlug en geboid) wel eens over heen.

Want Shilts blijft in de eerste plaats een journalist — niet altijd in de beste betekenis van dit woord —, geen historicus en geen wetenschapstheoreticus. Dit komt zeker de leesbaarheid en de emotionele impact ten goede, maar het houdt precies door diezelfde kwaliteit ernstige risico's in: een versluiering van de meer algemene vaststellingen, een individualisering van maatschappelijke gebeurtenissen (precies de personalisering van de ganse problematiek is best geslaagd en dit geeft aanleiding tot echt ontroerende bladzijden), een hang soms naar irrationele trekjes (Bill Kraus in Lourdes).

Van een journalist verwacht men misschien wat minder objectiviteit (aktualiteit, polemiek), maar de — jammer genoeg niet echt uitgesproken — visies van Shilts kleuren zijn verhaal soms wel sterk, in die mate dat bepaalde kritici van "partisan coloring" gespro-

ken hebben. Een aantal keren zal hij wel gelijk hebben: de verwaarlozing van de problematiek zolang de ziekte als een marginaal verschijnsel beschouwd werd (homo's, druggebruikers, armoedewijken, Afrika), de laksheid van overheid en bureaucratie, de oppositie van commercieel geïnteresseerde kringen tegen bepaalde maatregelen (zo werd door bars en saunahouders geschermd met burgerrechten en antidiskriminatie terwijl achter veel protest platte schrik voor dalende winsten verborgen ging). Soms wordt Shilts echter minder betrouwbaar als observator — zeker als hij allerlei beschouwingen over angsten, emoties, verlangens, overwegingen in (reële) personages gaat leggen en op die wijze 'facts' door 'fiction' vervangt zonder dat dit voor de lezer duidelijk wordt. Op deze wijze groeit het werk uit tot een illustratie van de oppositie (wat met steeds goed doet) tussen 'heroes' en 'villains'. Zonder zichzelf te noemen treedt de auteur dan wel duidelijk als 'held' op (samen met enkelen die gelijkaardige ideeën hebben), terwijl hij een vitrioolpen hanteert tegen de 'slechten', b.v. de "patient zero", een Kanadese steward, die een stuk van de verspreiding op zijn kerfstuk zou hebben (en hier worden toch weer eens een paar feiten verzwegen en verdraaid, b.v. de schuldgevoelens waarvan deze later getuigenis afgelegd heeft). Het is te gemakkelijk om achteraf een vingertje op te steken (en bij Shilts gaat dat vingertje nogal eens in antiseksuele richting: seks als zondebok).

Hij beschuldigt inderdaad, vaak terecht, de homogemeenschap (bestaat die wel?), die om een pas verworven vrijheid en openheid niet op het spel te zetten, veel te traag en laks, soms ronduit tegenwerkend reageert. Hij zal hier wel gedeeltelijk gelijk hebben, maar situeert dit (op zich ernstige) feit te weinig binnen de (vroeger?) bestaande diskriminatie, die ernstige preventie bemoeilijkt en het wantrouwen van adviezen vanwege de overheid en de medische wereld zeer begrijpelijk maakt. Ten minste even hard — en allicht meer terecht — klinken zijn beschuldigingen tegen de Reagan-administratie met haar besnoeiingen en ongehoord lang uitstel en tegen het weten-

schappelijk en medisch establishment (de gangsterpraktijken van notoire wetenschappers vanuit chauvinisme rondom eigen land of eigen laboratorium of eigen theorie).

De journalistieke aanpak van Shilts brengt hem in de spektakelvisie en het gepersonaliseerde starsysteem die ons meer en meer omringen (denk ook aan de foto's en interviews met aidspatiënten). Het zal wel geen toeval zijn dat er reeds sprake is van een miniserie op televisie (het boek is eigenlijk al in die richting geschreven en de Dynastyploeg schijnt er al een optie op te hebben).

Toch blijft het een belangrijk en boeiend boek, dat verplichte lektuur zou moeten zijn voor velen, niet alleen voor zgn. aids-specialisten. Het blijkt eens te meer zeer duidelijk hoezeer ziekte ook een cultureel fenomeen is (het wordt tijd dat men uitkijkt naar vergelijkend materiaal in antropologie en geschiedenis van de geneeskunde). Het wijst ook op een aantal etische, juridische en politieke vraag-

stukken waarmee we ons de volgende jaren zeker moeten bezighouden en die zoals zo vaak gaan over het spanningsveld tussen individuele rechten en het kollektief belang, b.v. de openbare gezondheid. Met bijna muzikaal herhalingseffekt worden om de zoveel bladzijden de aantallen van getroffen en doden genoemd (zoals o.m. in 1987 tijdens een massale betoging in Washington met namen een reusachtige spreij gemaakt werd).

Toen Reagan in 1987 voor het eerst in het openbaar over aids sprak, was het gediagnosticeerd bij 36058 Amerikanen en waren er 20849 dood. Ditzelfde tijdsverlies mag men zich nergens ander ter wereld permitteren. Misschien kan de lektuur van *And the Band Played on* tot de nodige haast aanzetten: de maatschappelijke discussie, de subsidiëring, voorlichting, preventie-koördinatie waar allerlei vrijwilligersorganisaties ook in België zo hard om roepen.

Bob Carlier

DE STEDELIJKE ANTROPOLOGIE EEN NIEUW LICHT OP DE MAATSCHAPPIJ.

Chemins de la ville, collectief werk onder leiding van Jacques Gutwirth en Colette Petonnet, Editions du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques (C.T.H.S.), Paris, 1987, 270 blz.

De klassieke etnologie is doorgaans gericht op de studie van verafgelegen volkeren. Hun cultuur en levenswijze verschilt in ieder geval uitermate van wat wij onze "beschaving" noemen. De huidige stedelijke antropologie, die voor wat Frankrijk betreft rond 1980 gesticht werd, wil deze "exotische" oriëntering overschrijden. Zij voert haar onderzoekswerk binnen de eigen cultuur.

Het verschil is dus aanzienlijk en men stelt zich de vraag of er nog een vergelijking mogelijk is met de oorspronkelijke etnologie. Niettemin schrijft Jacques Gutwirth in zijn inleiding tot het collectief werk: "De trouw aan de essentiële lessen van onze 'exotische' gerichte meesters is niet opgegeven." (blz. 5)

De benadering blijft dezelfde. De werkwij-

ze, bestaande uit de directe observatie, zo mogelijk steunend op zekere vormen van participatie, die door Malinowski werd voorgeschreven (zie blz. 190), verandert geenszins.

Het studieobject ondergaat daarentegen niet alleen een geografische verplaatsing maar krijgt ook een volledig nieuwe dimensie. Het is maar zelden concreet gegeven en soms kan het pas mettertijd duidelijk afgebakend worden.

De stedelijke antropologie heeft ook uitgesproken bredere ambities. De door haar bestudeerde fenomenen worden weliswaar onderzocht m.b.t. hun intrinsiek belang maar het komt er bovendien op aan de kennis te verbeteren van verdere maatschappelijke horizons, zoniet van de gehele macro-sociale context.

De inleiding van Jacques Gutwirth bevat nog enkele praktische en deontologische bedenkingen betreffende de fundamentele methode: de participerende observatie. Er wordt inderdaad van de antropoloog verwacht dat hij in de mate van het mogelijke het leven van de bestudeerden zou delen. Indien hij echter simultaan wil voldoen aan de vereiste wetenschappelijk afstand is hij vaak verplicht te veinzelen. Voor Gutwirth is dat alleen deontologisch verantwoord in zoverre de nodige eerbied voor de waardigheid en de eigen cultuur van de betrokkenen gekoesterd blijft.

De theoretische inleiding wordt gevolgd door boeiende illustrerende bijdragen. Wij moeten ons tot onze spijt beperken tot de vermelding van diegene die ons het meest opgevallen zijn.

Om te beginnen verwijzen we naar de enquêtes die nog de "exotische" tint behouden. Het verschil met de klassieke ethnologie is dat er rekening moet gehouden worden met de acculturatie. In *Les couleurs de l'invisible*, bijvoorbeeld, toont Patrick Williams aan hoe de Rom Kalderash Zigeuners worstelen met de invloed van de omringende cultuur-patronen. Maar ondanks hun verspreiding in de Parijse agglomeratie blijven zij trouw aan hun onderlinge banden, hun gemeenschappelijke opvattingen, hun eigen levensritme ... enz. Wanneer het echter over werk gaat, blijken zij volledig ingeburgerd. Zij worden, zoals de auteur het schrijft, "onzichtbaar".

De bijdrage van Jacques Gutwirth zelf, *Tradition et innovation religieuse*, handelt vooral over het probleem van de afbakening van het studieobject. Daar waar het ging over de Antwerpse Belzer Hassidim, die hij in *Vie juive traditionnelle. Ethnologie d'une communauté hassidique* (1) bestudeerde, ondervond de auteur geen moeilijkheden. Hij had inderdaad te doen met een uitgesproken gemeenschap die zich spontaan onderscheidt door het specifieke uiterlijk en de handelwijze van haar leden. Moeilijker viel het met zijn werk over *Les judéo-chrétiens aujourd'hui* (2). De bestudeerde messiaanse joden vormen inderdaad geen stabiele gemeenschap, leven verspreid over heel de V.S. en kenmerken

zich precies door hun verscheidenheid, zodat het studieobject slechts nauwkeuriger geconstrueerd kon worden tijdens het onderzoek.

Dit ging trouwens niet gemakkelijker voor wat betreft de bijdrage van Sylvie Fainzang, *Être ou ne pas être un autre*. Het onderzoek tracht inderdaad te bepalen wat ziekte en behandeling betekenen voor verschillende lagen van de zeer gemengde bevolking van de Parijse randstad La ville du Bois. Maar dezelfde bijdrage stelt ook het moeilijk probleem van de spelregels die gedurende het onderzoek door de antropoloog moeten gehanteerd worden. Zal hij zich kenbaar maken of is het wenselijk dat hij zijn werkelijke doeleinden verzwijgt? Dit rollenprobleem stond vooral in de weg van Yves Deleporte. Hij moest het spel meespelen van de entomologen die hij als onderwerp gekozen had voor het onderzoek dat geleid heeft tot zijn bijdrage: *De la distance à la distanciation*. Pas als hij door het verwerven van kennis en prestige werkelijk aanvaard werd door de ingewijden kon de studie feitelijk beginnen. Maar de daaropvolgende bekomen doorlichting van de combinaties en rivaliteiten der entomologen is een voorbeeld van antropologische navorsing dat verder raakt dan het studieobject. Het kan inderdaad ook een duidelijker beeld geven van wat zich afspeelt in andere soortgelijke wetenschappelijke netwerken.

De stedelijke antropologie is vatbaar voor vergelijkende onderzoeken. Dat wordt bewezen door Claudia Fonseca in *Faire parler la méthode*. Zij trachtte het leven van de krotwijken in Porto Alegre te vergelijken met de toestanden in de nog zeldzame overblijvende transiticentra in de buurt van Parijs. Haar participerende observatie stuitte nochtans op, voor haar onverwachte, verschillen. Het Franse sub-proletariaat was niet in het minst te vergelijken met het "volk" van de Braziliaanse "krotten". Het ware beter geweest een vergelijking te maken met de toestanden die beleefd werden door de arme volkslagen in het Frankrijk van de XIXde eeuw. Toch ondervond Fonseca dat haar onderzoek in de resterende Parijse transiticentra helemaal niet nutteloos geweest was. Ze werd beter bewust van

de kenmerken eigen aan de bevolking van de krotwijken rond Porto Alegre, t.t.z. de openheid van het gedrag der bewoners, hun werkelijke samenleven, hun spontane volkscultuur en zelfs hun gehechtheid aan het erbarmelijke leefmilieu.

De bijdrage *La bourgeoisie, tabou et fascination* van Beatrix Le Wita en Annick Sjörgen dient, in een zekere zin, om de doeltreffendheid te bewijzen van de stedelijke antropologie. De sociale wetenschappen hebben het zeer vaak over de "bourgeois" maar nadere bepalingen hieromtrent worden niet gegeven. De twee auteurs hebben getracht dit te verhelpen door een enquête te voeren in de betrokken milieus. En de met grote omzichtigheid gevoerde participerende observatie leverde tastbare resultaten. Een zeker aantal kenmerken en gebruiken konden opgesomd worden. Ze wijzen op een gemeenschappelijke levenscode, het fatsoen, dat tenslotte vooral tot doel heeft het onderscheid met de "gewone mensen" en hun ruwe manieren te onderhouden. De auteurs geven toe dat het onderzoek maar relatief diepgaand en relevant is. Er moet immers ook rekening gehouden worden met de historische, economische, politieke en culturele context. En wij me-

nen inderdaad dat de antropologische aanpak bijzondere diensten kan leveren aan de noodzakelijke meer globale en theoretische reflexie, maar deze laatste in geen geval kan vervangen.

Wij begrijpen dus de bijdrage van Colette Petonnet, *Variations sur le bruit sourd d'un mouvement continu*, als een slotpleidooi voor de stedelijke antropologie. Geïnspireerd door de historicus F. Braudel tracht de auteur aan de hand van de taal te bewijzen dat de stad ervaren wordt als een vloeiend gegeven dat doet denken aan een hydrodynamisch of fysiologisch fenomeen. De metafoor zou aantonen dat noch de socio-economische netten, noch de politieke instellingen, noch het ideeëngoed ... enz. volstaan om een volledig en trouw beeld te geven van de stedelijke vloed. De stedelingen moeten dus ook bestudeerd worden als op verschillende merkwaaardige wijzen gebonden individuele levenskoersen. Daar ligt de onmisbare taak van de stedelijke antropologie.

(1) Paris, Ed. de Minuit, 488 p.

(2) Paris, Ed. du Cerf, 239 p.

R. Gutwirth

W. Debeuckelaere e.a.

HET RECHT OP PRIVACY EN DE SLUIERS VAN HET RECHT Antwerpen, Kluwer rechtswetenschappen, 1988, 178 pp.

Vanuit de vaststelling dat privacy op z'n minst in het westers denken een kernbegrip vormt, hebben een aantal auteurs uit verschillende disciplines een Tegenspraak-cahier nr. 5 hierover opgesteld. Wie een aantal teksten (van Magna Carta en Habeas Corpus tot de Constitution van de V.S. en het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de

Mens) op een rij plaatst en wie een aantal — soms geslaagde — protestacties op verschillende niveaus nagaat rondom schending van privacy, kan zich inderdaad moeilijk aan de indruk onttrekken, dat het hier om een "mensenrecht" met universele aspiratie gaat. Privacy wordt inderdaad in wetgeving en rechtspraak gehanteerd; de auteurs vermel-

den zelf een aantal gevallen, o.m. de zeer recente rondom notaris X en rondom Vincinau en de homo-sauna's — en het contrast tussen beide is symptomatisch voor de nood aan problematisering, die hen ertoe geleid heeft de discussie over dit begrip (opnieuw?) te openen: nood aan een etische discussie omdat het allemaal niet zo vanzelfsprekend blijkt als het er eventjes kan uitzien, nood aan misschien betere bepaling en omschrijving, nood aan de toetsing ervan in verschillende vakdisciplines (al blijven de meeste auteurs wel in hun eigen woordenschat steken en komt het niet tot een echte synthese). Gunstig is in elk geval dat ze niet bij een uitsluitend juridische benadering gebleven zijn, maar ook vanuit filosofische, etische, historische en kultuurantropologische invalshoek gekeken hebben.

Uiteraard vormt wel het juridische het vertrekpunt, duidelijkst bij W. Debeuckelaere ("*De juridische mechanismen m.b.t. de persoonlijke levenssfeer*"). Reeds wordt naar een afgrenzing van de betekenis gestreefd, die eigenlijk vooral kan gebeuren tegenover de publieke sektor (men merkt reeds de voorkeur voor een begrip "persoonlijke levenssfeer"). De lezer vindt er een overzicht van de rechtsbronnen die in discussies kunnen ingeroepen worden, en van allerlei regelingen, die het pleidooi voor een samenvattende en aangepaste wetgeving ondersteunen (de vele initiatieven sedert de jaren '70 zijn omzeggens nooit in het parlementaire forum geraakt): het gaat immers over een zeer uiteenlopende materie (afbeeldingen, stem en gesprekken; af luisteren en bespieden, het briefgeheim — en zijn uitzonderingen! —, verzameling, opslaan en verwerken van informatie — o.m. in het rijksregister, dat allicht nog aan uitbreiding toe is —, het onderwerpen van individuen aan medisch en psychologisch onderzoek, problemen rondom gezinsleven, seksueel leven (de "harde kern" van privacy), goede naam en woonst.

H. Willekens ("*Het grondrecht op privacy, de afbakening van de privé-sfeer en publieke sfeer en de maatschappelijke allocatie van bestaansmiddelen*") blijft nog bij de rechtsfilosofische aspecten en wijst terecht op een aantal

— vaak niet getrokken — konsekwenties uit de erkenning van het recht op eigen levenssfeer: een aantal materiële kondities tot concrete uitoefening van dit recht (b.v. woongelegenheden, controle op prokreatie, een zekere financiële onafhankelijkheid met het oog op b.v. sollicitatie, kredietaanvraag, huurovereenkomst). De strikte scheiding privé/publiek is volgens hem in haar absolute vorm onhoudbaar (eigenlijk koopt dit thema als rode draad doorheen de ganse bundel). Precies om een aantal van de noodzakelijke materiële bestaansmiddelen op de markt te verwerven, moet soms een stuk privacy geofferd worden (men denke b.v. aan zaken zoals sociale zekerheid, arbeids(on)geschiktheid, verwevenheid van economische en interne relaties).

K. Raes ("*Homo incognitus. Het recht op privacy en de ethiek van de gaspleten mens*"). gaat nog verder in de problematisering en situeert zijn bedenkingen op het kruispunt van rechtsfilosofie en ethiek. Hij stelt tegelijk een sterke kultus vast van het privéleven (om commerciële zowel als ideologische redenen) en een steeds groeiende politieke bemoeienis ermee. De kontekst waarin privacy wordt bepleit, wordt aldus zeer belangrijk; o.m. het afweten ervan tegenover wantoestanden in de andere richting: vereenzaming, afhankelijkheid van de staat en van surrogaatkommunikatie. Wat provokerend (*enterecht*) stelt hij dat het recht op privacy nogal systeembestendig kan werken: men krijgt het recht — soms de verplichting zelfs — om dingen privé te houden die de openbaarheid niet duldt, waarbij deze publieke intolerantie zelf buiten schot blijft en een stuk hypokrisie a.h.w. geïnstitutionaliseerd wordt. Noch echt pluralisme noch openheid van het bestuur worden eigenlijk door deze notie privacy gediend. Ze is trouwens meerduidelig en vraagt om uitleg: gaat het om intimiteit van levenssfeer of om behoud van het bankgeheim, om schade ten gevolge van valse of van ware informatie? Raes eindigt met een pleidooi — nog een rode draad! — voor een politieke cultuur waar positieve vrijheid (en niet verscholenheid) een hoge waarde is. In zijn betoog begint hij ook aan de twee tekorten te sleutelen in de traditionele

manier waarop veel over privacy gesproken wordt (vooral in de rechtswereld?): de nood aan een uitgesproken staatstheorie (Mortier en vooral Doom zullen hierop verder gaan) en aan cultuurvergelijking (idem): "Het ontsluiten" van het gelaat zou bij Sji'tische vrouwen en Touareg-krijgers maar niet bij westerlingen gevoelens van "schaamte of gêne" opwekken ... Die krijgen zij dan weer wanneer men naar hun inkomen of vermogen vraagt ..." (p. 80)

Dergelijke kulturele relativering is steeds een sterke troef tot problematisering van begrippen. F. Mortier (*"Waarom privacy belangrijk is. Een sociogenetische standpunt."*) gaat vooral het ontstaan van privacy-waarden na: de kapitalistische ontwikkeling, disciplinerende en normaliserende, het desocialiserende, het civilisatie- en het verinnerlijkingproces. Onder meer wordt hier naar gedachtengoed van Elias en Foucault gerefereerd, en de auteur opert de mogelijkheid dat er misschien een gemeenschappelijke noemer zou kunnen bestaan waarop al deze processen teruggaan die samen de intensiteit van behoefte aan en de omvang van de privé sfeer bepalen — die precies in hooggeïndustrialiseerde maatschappijen met o.a. gespecialiseerde beroepsarbeid en persoonlijke levens- en consumptiestijl zo belangrijk geworden is (zie ook recent sociologisch onderzoek hierover). Hij neemt zowel afstand van socialistische kritieken (het "burgerlijk egoïsme") als van de liberale visie ("essentie van het menszijn"), vermits privacy zowel repressieve als emancipatorische elementen kan bevatten. Ook hier valt de sympathie voor een (echt) pluralisme aan levensstijlen op (zodat privacy moet geïjvaard worden van haar "kolonisatie door een kapitalistische moraal en door de normaliserende apparaten").

R. Doom (*"Zo honderd bloemen bloeien konden ... Het begrip "privacy" in niet-westerse pre-koloniale samenlevingen"*) breidt a.h.w. de kulturele situering van het begrip ook nog géografisch (en historisch) uit: precies wat ook wel westers individualisme genoemd wordt, zorgt voor allerlei spanningen in andere continenten (huwelijk en familie, staat,

godsdiensten). Hij onderzoekt het begrip in een aantal niet-westerse samenlevingen: China, Japan, Azteken en Inca's, Moghul-India en het Ottomaanse rijk, zwart Afrika. Hij vindt er veel minder een sociale basis en/of een wijdverspreide ideologie waarin de eis tot privacy maatschappelijke wortels kan vinden — wat niet betekent dat er geen privé sfeer zou bestaan! Zijn besluit is dan ook dat het begrip privacy geen abstracte, gedepolitiseerde notie is (omdat dit de realisatie ervan in de praxis zou afremmen).

Het thema van deze verzameling teksten is dus zonder enige twijfel ongemeen belangrijk en boeiend (zie ook de ruime bibliografie). Misschien hadden nog andere aspecten kunnen aan bod komen (b.v. de territoriumtheorie in psychologie, de impact van een slogan als "het persoonlijke is politiek" in o.a. de vrouwenbeweging — vrouwen zijn trouwens de grote afzeger hier). Ook nu bereiken de gekozen benaderingen het gestelde doel: beantwoorden aan de behoefte aan betere explicitering en aan de nood aan (ook) kritiek. Het zou wel eens kunnen dat allerlei maatschappelijke ontwikkelingen de problematiek steeds pregnanter maken en dat men dergelijk discussiemateriaal nodig zal hebben: ik denk b.v. aan de perfectie van technische hulpmiddelen — soms te braaf "snuffjes" genoemd —, aan de bio-ethische problematiek (waarbij men ook de discussies rondom aids — een boeiende test-case trouwens — kan rekenen), aan de grote bespreekbaarheid van echtscheiding, incest, alternatieve samenlevingsvormen en leefstijlen, ongewenste intimiteiten (in hoever en in welke betekenis wordt hier privacy geschonden?), aan voorstellen tot antidiskriminatie wetten en hun concrete uitwerking. Na de lektuur van deze bundel zal de lezer allicht meer overtuigd zijn van het feit dat deze problematiek niet buiten haar politieke verbanden kan en mag gezien worden (Raes beschrijft ze als een van de paradoxen van de kapitalistische maatschappij, maar ook de andere auteurs hameren expliciet of impliciet op deze nood aan politisering).

Bob Carlier

DE BRITSE ZIEKTE EN DE PROBLEMEN VAN DE MARXISTISCHE POLITICOLOGIE

bespreking van Henk Overbeek

GLOBAL CAPITALISM AND BRITAIN'S DECLINE,

proefschrift Amsterdam 1988

Voor continentale West-Europeanen is Groot-Brittannië een merkwaardig land. Geen echte burgerlijke revolutie, maar ook geen echt absolutisme, de bakemat van de industriële revolutie, twee eeuwen lang de supermacht bij uitstek, een maatschappij die van hoog tot laag aan tradities verknocht is, een aan de basis zeer actieve arbeidersbeweging, scherpe klassetegenstellingen, een levendige discussie binnen de linkerzijde waar het marxisme nooit echt in crisis is geraakt, terzelfdertijd een van de meest strijdbare conservatief-liberale regeringen die erin geslaagd is de arbeidersbeweging enkele zware nederlagen toe te brengen.

Henk Overbeek heeft zich al lang geleden toegelegd op de studie van dit land en zijn proefschrift is daar de neerslag van. Enerzijds schetst hij erin een totaalbeeld dat veel mensen vooruit zal helpen omdat het een grote hoeveelheid materiaal op geordende wijze presenteert, anderzijds bevredigt het niet omdat je het gevoel hebt dat zijn begrip nog niet diep genoeg gaat. Dat is een punt waar wel meer marxistische analyses problematisch zijn: ze pretenderen een dieper inzicht te bieden, maar terzelfdertijd krijg je de indruk dat de auteur zich de materie nog niet grondig genoeg heeft eigen gemaakt en dus oppervlakkig blijft. Het verwijt van vooringenomenheid is een cliché dat het marxisme niet steeds ten onrechte achtervolgt.

Drie tijdsperspectieven

Overbeek begint veelbelovend. In een eerste hoofdstuk maakt hij een indeling van de benaderingen van de neergang van het Brits kapitalisme naargelang hun tijdsperspectief en verdedigt een combinatie van die tijdsperspectieven: de 'longue duree' — ken-

merken van een bepaalde sociale formatie (binnen het internationaal systeem) sinds het ontstaan van het kapitalisme —, ontwikkelingen op de middellange (lange golven, accumulatieregimes) en op de korte termijn (conjuncturen, specifieke gebeurtenissen en hun invloed).

Het boek is volgens die drie perspectieven opgebouwd. De *longue duree* krijgt jammer genoeg echter weinig ruimte — eigenlijk maar een half hoofdstuk. Wat principiële de sterke kant van het onderzoek had kunnen worden, blijft in de mist. De Britse staat wordt zwak genoemd omdat de tegenstellingen tussen Engeland, Schotland en Wales nooit tot een echt nationale staat hebben geleid. Daarbij wordt over het hoofd gezien dat de Britse staat altijd met relatief weinig middelen zeer efficiënt gefunctioneerd heeft. Het Verenigd Koninkrijk was in de negentiende eeuw bijvoorbeeld een historische uitzondering in de mate dat het probeerde de principes van het economisch liberalisme in de praktijk te brengen door de functies en de uitgaven van de overheid te beperken. Toch slaagde de Britse overheid erin de opkomende arbeidersbeweging te bedwingen en een reusachtig imperium uit te bouwen.

Mislukt Fordisme

Daarnaast verdedigt Overbeek in navolging van Perry Anderson (die zelf teruggrijpt op Geoffrey Ingham en Arno Mayer) de stelling dat het industrieel kapitaal maar korte tijd sterk stond en al snel overvleugeld werd door het bankkapitaal, dat door de internationalisering van haar werkgebied voor haar rendabiliteit niet afhankelijk was van het binnenlands productief kapitaal. Voorwaarde voor de rendabiliteit van de banken was integendeel een

strikte monetair beleid, waardoor het Fordistisch groeimodel in haar ontplooiing geremd werd en geen verzoening tussen arbeid en kapitaal kon plaatsvinden zoals die in de Verenigde Staten en het grootste deel van West-Europa wel gestalte kreeg. De blijvende heftigheid van de Britse klassentegenstellingen en het feit dat de poging tot fordistische ('corporate liberale') synthese na de oorlog sneller dan in de rest van West-Europa in crisis raakte waren daarvan het gevolg van.

Dat is eigenlijk de hoofdstelling van het boek. Zoals gezegd is die stelling niet origineel — Michael Barrat Brown heeft die onlangs in *New Left Review* nr. 167 in antwoord op Anderson proberen te weerleggen, maar de essentie van de stelling werd daardoor niet in het gedrang gebracht. Maar het is Overbeeks verdienste dat hij die stelling in een logisch, historisch verhaal probeert te onderbouwen en te nuanceren. Hij brengt daarbij veel interessant materiaal naar voren.

De 'winter of discontent'

De drie tijdsperspectieven lopen bij Overbeek samen in de 'winter of discontent' van de eerste maanden van 1979, toen stakingen en politieke onrust de laatste maanden van de Labour-regering kenmerkten. De directe aanleiding vormde een poging van die regering om de loonstijging tot 5 % te beperken. Tenzelfdertijd verloor de regering aan kracht door het verlies van de parlementaire meerderheid en de sterke opkomst van het Schots nationalisme. Volgens Overbeek was die crisis echter meer nog het gevolg van het heersende accumulatieregime, het nooit helemaal van de grond gekomen Fordistisch klassecompromis, waarvan Labour de politieke uitdrukking bij uitstek was. Tenslotte was de 'winter of discontent' een uiting van de crisis van de archaische Britse arbeidsverhoudingen, in laatste instantie terug te voeren op de onvoltooide burgerlijke revolutie in dit land.

In de verklaring die Overbeek geeft van deze samenloop van crises spelen de activiteiten van klasse-actoren, het proces van

klassevorming op economisch, politiek en ideologisch vlak een cruciale rol. Een essentieel element vormen daarbij de 'beheersconcepties' die in laatste instantie tot ideaaltypische kapitaalfracties (geldkapitaal, productief kapitaal en financieringskapitaal) zijn terug te brengen. Overbeek loopt hierbij grotendeels in de voetsporen van zijn co-promotor Kees van der Pijl (1).

Kapitaalfracties en de staat

Een benadering in termen van beheersconcepties is zeker niet oninteressant. Het probleem is echter dat Overbeek — en van der Pijl met hem — gehinderd wordt door een aantal problematische uitgangspunten. Een eerste is dat er niet veel ruimte is voor initiatieven van de overheid(selite). De staat is steeds een instrument van een of andere fractie van burgerij, die daartoe wel een voor de andere fracties en klassen op zijn minst acceptabele beheersconceptie moet ontwikkelen. Pas bij de opkomst van Thatcher ziet Overbeek een autonomisering van de overheid ten opzichte van de belangrijkste fracties van de burgerij.

Natuurlijk is het geen zinloze exercitie na te gaan wie belang heeft bij welk beleid en daarbij eigen concepties en strategieën ontwikkelt. Zelfs burgerlijke politici hebben echter niet steeds directe banden met het bedrijfsleven en voor zover ze die hebben is het niet zeker dat hun politiek daarmee verklaard kan worden. Er zijn genoeg voorbeelden van zakenlui die eens in de politiek actief, afstand namen van de directe burgerlijke belangenbehartiging en meer vanuit de positie van de staat als 'Gesamtkapitalist' los van concrete fracties gingen opereren. Belangrijker is nog dat voor de oplossing van veel problemen vanuit burgerlijk oogpunt geen kant-en-klare voorstellen bestaan. Zelfs als die bestaan is het niet zeker dat de burgerlijke politici in staat zijn ze uit te voeren en als ze in staat zijn dat te doen is het nog maar de vraag wat daarvan de concrete uitkomst zal zijn.

Waarschijnlijk is het juist dat in de Britse politiek een lange-termijn-'bias' in de richting

van de logica van het financieel kapitaal bestaat. Die is echter in sterkere mate het gevolg van bepaalde tradities — waardoor de overheid in een richting wel en in een andere geen interventiemechanismen ontwikkelde — dan van een bewuste politiek van een fractie. En zolang een bepaalde regulingsvorm bevreemdend functioneert is het niet gemakkelijk daarin verandering te brengen.

De jaren dertig als voorbeeld

We kunnen dat toelichten aan de hand van de mislukking van de poging tot 'New Deal' in het Verenigd Koninkrijk. Overbeek schrijft die toe aan het falen van de 'corporate liberale' burgerij (p. 63), de burgerij uit de nieuwe consumptiesectoren met andere woorden die baat kon vinden bij een fordistische combinatie van massa-productie en -consumptie. In een vergelijkende analyse van de 'New Deals' in de Verenigde Staten, Zweden en Groot-Brittannië hebben Weir en Skocpol (2) echter laten zien dat er meer aan de hand was — al verwaarlozen zij op hun beurt de burgerij. Kort gezegd komt het erop neer dat een Britse 'New Deal' in de jaren dertig gestruikeld is op het feit dat er in Groot-Brittannië geen traditie was op het vlak van de openbare werken en positief economisch overheidsingrijpen, maar alleen van uitkeringen — als gevolg van de relatief vroege, maar sterke ontwikkeling van de arbeidsbeweging. Daarnaast stond het overheidsapparaat, gedomineerd door het ministerie van Financiën dat alle benoemingen controleerde, niet open voor vernieuwing. Terwijl in Zweden jonge economen de kans kregen gestalte te geven aan het nieuwe beleid, vonden Keynes' ideeën in eigen land dan ook geen weerklank in de overheidsbureaucratie.

Toch vormen crises de gelegenheid bij uitstek om vastgeroeste praktijken op de helling te zetten en ook dat gebeurde in de jaren dertig in Groot-Brittannië. In Overbeeks opvatting moet dat dan wel het gevolg zijn van de invloed van een andere fractie. Het is daarom niet te verwonderen dat hij de Britse protectionistische koerwending in de jaren dertig van

deze eeuw, na meer dan een eeuw vrijhandel, toeschrijft aan een tijdelijke hegemonie van het productief kapitaal en in het bijzonder van de ijzer- en staalindustrie. Toch is dat merkwaardig, want sinds het einde van de jaren twintig was er in Groot-Brittannië juist voor het eerst sprake van reële onderschikking van die sector aan de banken. Onder leiding van de Bank of England en de grote banken vond een sanering plaats van de belangrijkste ijzer- en staalondernemingen die door grootschalige investeringen op het verkeerde moment in grote problemen waren gekomen. Daarnaast werd de sector door de overheid onder zware druk gezet om tot een globaal plan te komen ter herstructurering van de sector in ruil voor de protectie. Het is waar dat de realisatie van zo'n plan sterk achterbleef bij de beloften daarvan, maar enerzijds is dat het geval bij elk nieuw beleid en anderzijds was de regering er steeds meer voor beducht dat bij het toenemend oorlogsgevaar te veel productiecapaciteit in de sector zou verdwijnen.

Al bij al blijft het vreemd om te spreken over een tijdelijke hegemonie van de ijzer- en staalsector en dat terwijl een verklaring mogelijk was die meer overeenstemde met Overbeeks algemene stelling — door de inkrimping van de wereldhandel werd het voor de Britse banken immers moeilijker hun rendabiliteit op basis van het internationaal circuit te garanderen en werden ze daarom afhankelijker van de gezondheid van het binnenlands productief kapitaal — maar door zijn mechanistische opvatting van de verhouding tussen kapitaalfracties en het beleid ziet hij die verklaringmogelijkheid niet. Anderzijds is het opvallend dat Overbeek de politicus die het meest in aanmerking komt voor zijn hegemonie van de ijzer- en staalindustrie, Stanley Baldwin die afkomstig was uit het ijzer- en staalbedrijf Baldwin en vanaf 1924 een belangrijke rol speelde bij de overgang naar een meer protectionistisch beleid, niet noemt. Op dergelijke plaatsen heb je dan ook de indruk dat Overbeek niet genoeg vertrouwd is met de gegevens waarvoor hij een verklaring tracht te construeren.

Vijf of vijfhonderd hoofdkwartieren?

Het wordt nog erger waar de benadering in termen van fracties en pressiegroepen ont-aardt in verhalen over samenzweringen die niet bewezen worden of waarvoor men wat met de voetnoten moet knoeien. Een voorbeeld in pagina 68 waar Keynes als voorstander van de kartelpraktijk wordt gepresenteerd, wat niet het geval was en wat ook in de bron waarnaar Overbeek verwijst niet beweerd wordt — maar dat kan nog toegeschreven worden aan gemis aan kennis over het verschil tussen een kartel en een corporatie. Serieuzer is het op bladzijde 126 waar Overbeek zegt dat de Britse ijzer- en staalafdeling van Ford na de Tweede Wereldoorlog op het laatste ogenblik aan nationalisatie ontsnapte door Amerikaanse druk. In het boek dat hij daarbij aanhaalt staan twee verschillende verwijzingen die Overbeek blijkbaar combineert. In de eerste staat dat Paul Hoffmann, de Amerikaanse bestuurder van het Marshall-plan op zeker ogenblik ermee dreigde dat de Britse ijzer- en staalindustrie van deze hulp zou uitgesloten worden na nationalisatie. Dat zette veel kwaad bloed in Groot-Brittannië en er werd niets meer over vernomen. In de tweede verwijzing schrijft de Britse minister Strauss de uitzondering voor de ijzer- en staalactiviteiten van Ford toe aan het feit dat die vooral voor interne verwerking binnen die onderneming dienden. Daarbij ontkende George Strauss dat van enige Amerikaanse druk sprake was geweest. Het staat Overbeek uiteraard vrij om daarover zijn bedenkingen te hebben. Het is echter iets anders om te doen alsof er sprake is van door zijn bron gestaafde feiten.

Natuurlijk is het leuk als men kapitalistische samenzweringen voor het voetlicht kan brengen, maar toch is het de vraag waarom sommige marxisten daar zoveel energie in steken. En dat terwijl toch reeds langer duidelijker is dat in burgerlijke democratieën dergelijke samenzweringen niet echt noodzakelijk zijn om het kapitalistisch systeem overeind te houden. Men kan nooit begrijpen hoe dat laatste mogelijk is door ervan uit te gaan dat in een of enkele burgerlijke hoofdkwartieren al-

lesomvattende strategieën worden uitgedokterd. Eerder is het zo dat er feitelijk een werkverdeling bestaat tussen actoren op verschillende niveaus die het voortbestaan — of de marginale verandering — van het bestaande systeem als uitgangspunt nemen. Doorheen alle acties die zij ondernemen en die een min of meer stabiel maatschappelijk systeem als gevolg hebben, is het mogelijk historisch een aantal configuraties van maatschappelijke reguleringsmechanismen in verschillende sectoren aan te wijzen. Men kan dan spreken over accumulatieregimes of zelfs beheersconcepties. Men moet zich echter wel realiseren dat dit a posteriori constructies zijn en geen om a priori strategieën.

Dat is de weg die een groot deel van de marxistische sociale wetenschappers en historici het voorbije decennium is uitgegaan, een benadering die nog steeds vruchten afwerpt. Overbeek, Van der Pijl en enkele andere die zich als 'Amsterdamse school' proberen te profileren, pikken daarvan hier en daar een graantje mee, maar blijven grotendeels in de oud-marxistische, instrumentalistische visie op de staat steken. Overbeek die voor het overige geen moeite heeft om analytische onderscheiden te maken, verzet zich dan ook herhaaldelijk tegen benaderingen waarin het economische en het politieke als aparte logica's worden beschouwd (zie bijvoorbeeld p. 23, 160), terwijl economische en politieke ontwikkelingen helemaal niet in elkaars verlengde hoeven te liggen.

Theorie is heel belangrijk, plegen marxisten te zeggen. Toch lijken belangrijke ontwikkelingen op het vlak van de theorie aan een aantal marxisten voorbij te gaan. Van de verfrissende theoretische aanpak in het eerste hoofdstuk, waarmee een instrumentalistische visie op de verhouding tussen kapitaalfracties en de staat had kunnen vermeden worden, blijft in Overbeeks proefschrift dan ook al snel niet veel meer over. Dat is jammer, want die visie verpest veel van Overbeeks soms interessante analyse van de belangrijkste economische, politieke en sociale ontwikkelingen gedurende de voorbije eeuw. Theorie kan terzelfdertijd echter ook te belangrijk zijn. Als

Overbeek op meer inductieve wijze, los van
bestaande interpretaties, de Britse geschie-
denis had bestudeerd, zou hij waarschijnlijk
moeilijker aan zijn instrumentalistische visie
hebben kunnen vasthouden.

Dany Jacobs en Wibo Koole